

PLATON V

Născut la Atena în 427 î.Cr., într-o familie de vază, Platon părea menit să se implice în politică. De altfel, unchiul său, Critias și Charmides, îl invitaseră să li se alăture la guvernarea lor tiranică, care urmărea capitulării Atenei înaintea Spartei, în 404. Întâlnirea cu Socrate, al cărui discipol devenise deja de câțiva ani, i-a schimbat însă complet destinul. Dar în 399 Socrate e condamnat la moarte pentru delict de opinie de democrația recent restaurată după înfrângerea din Războiul Peloponeziac: filozoful ar fi introdus în cetate zei noi și ar fi corupt tineretul. Platon se expatriază pentru mai mulți ani: călătorește la Megara, apoi la Cyrene, în Egipt și, în fine, la Siracuză, în Sicilia. Aici intră în conflict cu tiranul Dionysios cel Bătrân și e expulzat forțat. Revine la Atena și, în jurul lui 370, înființează Academia, prima școală superioară de filozofie și științe. Răsunetul acesteia va fi imens. Platon nu renunță însă la proiectul de a întemeia în Sicilia domnia filozofilor, despre care scrie în dialogul *Republica*. De aceea mai călătorește de două ori acolo, la invitația lui Dionysios II, fiul și moștenitorul lui Dionysios cel Bătrân, mort între timp. Nu reușește să-l convertească la filozofie pe Dionysios II și, din nou, își riscă viața. Filozoful continuă să-și scrie opera și să predea la Academie până la moarte, în 347.

De la Platon ne-a rămas o operă impresionantă, cuprinzând cel puțin 32 de scrieri considerate autentice. Majoritatea dintre ele sunt dialoguri și majoritatea dialogurilor îl au drept personaj principal pe Socrate, care dezbate cu feluriti interlocutori teme filozofice dintre cele mai diverse: etică, politică, religie, metafizică, psihologie, logică, iubire, fizică. Din punct de vedere filozofic, opera lui Platon a format temelia filozofiei europene, fie că ea a fost urmată, comentată și dezvoltată, fie că a fost combătută. Pe de altă parte, nu o dată s-a recunoscut valoarea literară deosebită a dialogurilor – cu răsturnări neașteptate de situație, personaje admirabil caracterizate, ironie subtilă, uneori elan mistic. Iar raționamentul riguros se intersectează adesea cu imagini poetice, alegorii și mituri, care, toate laolaltă, jalonează reperele condiției umane așa cum n-a făcut-o nimeni altcineva vreodată.

PLATON

OPERA INTEGRALĂ VOLUMUL V

TIMAIOS CRITIAS PHILEBOS
SCRISOAREA A VII-A

TRADUCERE, INTRODUCERI ȘI NOTE
DE ANDREI CORNEA

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

NOTĂ LA VOLUMUL V

Volumul al cincilea al seriei *Platon – Opera integrală* (POI, 5) cuprinde dialogurile *Timaios*, *Critias*, *Philebos*, cărora li se adaugă *Scrisoarea a VII-a* (singura scrisoare, dintre cele treisprezece atribuite lui Platon, considerată autentică de majoritatea criticilor moderni). Toate aceste patru opere aparțin perioadei târzii de creație a filozofului – așa cum o arată mai ales argumentele stilometrice (vezi POI, 1, 20) – precedând totuși marele dialog *Legile*, ultima operă a lui Platon, rămasă neterminată, pentru care am rezervat vol. VI din POI.

Prin subiect, cele patru scrieri sunt foarte variate: *Timaios* se ocupă cu cosmogonia, cosmologia, fizica și fiziologia, *Critias* (continuare la *Timaios*) tratează despre presupusul conflict existențial dintre Atlantida și Atena străveche, *Philebos* interoghează natura și genurile plăcerii și contribuția ei la viața bună, iar în *Scrisoarea a VII-a* Platon explică motivele pentru care a făcut trei călătorii în Sicilia, arată cauza rupturii dintre el și tiranul Siracuzei, Dionysios cel Tânăr (II), dar adaugă și un excepțional „interludiu filozofic”. Varietate avem și în alt sens: în *Timaios* principalul vorbitor este un astronom cu acest nume, în *Critias* – este omul politic atenian cu același nume sau bunicul acestuia (vezi volumul de față, p. 36), în

Philebos protagonistul redevine Socrate, ca în dialogurile mai timpurii, iar în *Scrisoare* auzim, în fine, pentru întâia oară, vocea proprie, nedeghizată a lui Platon.

Dincolo de această varietate există însă un element comun al celor patru scrieri, care se va regăsi și în *Legile*. După ce în dialogurile mai timpurii (precum *Phaidon*, *Republica*, *Banchetul*) Platon tindea să separe radical domeniul sensibilului de cel al inteligibilului – respectiv devenirea de ființă, senzualitatea de intelect și opinia de știință –, acum filozoful caută să apropie întrucâtva cele două lumi, ba chiar să „concilieze” inteligibilul cu o parte măcar („mai bună”) a „inamicului”, a sensibilului și corporalității. Platon face deci unele concesii „lumii acesteia”, a senzațiilor, a corpurilor, a nașterii și pieirii, lume pe care, mai devreme, o tratase cu destul dispreț sau ostilitate. În *Timaos* recurge la *verosimil* pentru a construi un model matematic-artizanal al cosmosului fizic, lăsând deoparte *adevărul* ființei, la care avea acces numai dialectica, așa cum fusese cazul în *Sofistul*; în *Critias* consideră mitul istorico-patriotic (pe care îl ironizase cândva în *Menexenos*) în stare să justifice o construcție rațională (Atena ancestrală „seamănă” cu cetatea rațională din *Republica*); în *Philebos* arată că viața optimă e un amestec în care intră și o parte de plăcere, nu numai intelectul; iar în *Scrisoarea a VII-a* idealul filozofului-rege din *Republica* este tacit abandonat la un moment dat în favoarea unui bine politic secund – statul condus de legi bune, unde filozoful nu mai e rege, ci doar consilier, iar *opinia adevărată*, alăturată acum, și nu opusă intelectului, contribuie și ea la a da naștere științei.

Pe scurt, simțim că, odată cu vârsta, Platon a cedat ceva din idealism: fără a se dezice explicit de intransigențele politice și metafizice din anii mai tineri, el propune acum o perspectivă mai comprehensivă, în stare de unele compromisuri cu o parte a „inamicului”. Platonismul pierde deci din puritatea desenului (chiar și la nivel stilistic); în schimb, capătă mai multe nuanțe; în general, devine mai apt să stăvilească, fie și pentru un răstimp, năvala celor patru călăreți ai apocalipsului oricărei utopii raționaliste: *corpul*, *istoria*, *plăcerea* și *politicul*.

*

Ca și în cazul celorlalte volume, traducerea volumului V este realizată, în principal, după textul grecesc al ediției *Plato*, în 12 volume, de la Loeb Classical Library (LOEB), Harvard Univ. Press, Cambridge Massachusetts, London, England.

TIMAIOS

NOTĂ INTRODUCȚIVĂ

1. „NEL MEZZO DEL CAMMIN...”

Antropologii relatează despre un trib nomad, trăitor cândva prin centrul Australiei, pesemne dispărut între timp, și care, zic ei, ar oferi o imagine bună despre ce vor fi fost începuturile umanității cu câteva zeci de mii de ani în urmă. Uimitor la acești oameni extrem de primitivi era că nu știau să confecționeze decât trei tipuri de artefacte, astfel încât întregul lor inventar material se reducea la trei lucruri generice; pe ele însă le putem numi „originare”, căci par a fi la originea unui mare număr de artefacte dezvoltate ulterior de omenire. Primul dintre aceste obiecte era un coș de nuiele împletite, în care adunau fructe sălbatice și rădăcini comestibile. Aflăm în el sursa tuturor recipientelor noastre – genți, butoaie, sticle, rezervoare, depozite, vase etc. Cel de-al doilea obiect era un bumerang cu care vânau animale mici. Bumerangul care își atinge ținta este punctul de plecare al lăncilor, al săgeților, puștilor, tunurilor, al rachetelor. Bumerangul care nu-și atinge ținta și se întoarce în mâna vânătorului este, poate, prototipul tuturor vehiculelor noastre, cu care plecăm și apoi, după călătorie, revenim acasă.

Al treilea obiect însă – un țăruș înalt de vreo trei metri – a dat mai multă bătaie de cap cercetătorilor care i-au căutat semnificația. În cele din urmă, i-au aflat-o și au rămas stupefiați: țărușul, pe care

nomazii obișnuiau să-l înfigă vertical în mijlocul terenului unde își așezau pentru câteva nopți sălașul, reprezenta pentru ei Centrul Lumii, *axis mundi*, locul privilegiat pe unde comunică *cele de sus* cu *cele de jos*. Așadar, ei „puneau” efectiv Centrul și Axa acolo unde ei înșiși hotărau, astfel încât, pentru acei oameni de la începuturi, Lumea nu doar se rotea în jurul țărșului tribal, ci și exista cumva datorită lui, pentru că ei înfințau zilnic locul pe unde etajele lumii comunică și se animă reciproc.

Așadar, deși reduși la ultima indigență, primitivii respectivi (ca și strămoșii noștri îndepărtați) gândeau că au – fie și *in nuce* – Totul: Recipientul, Arma, Vehiculul, Simbolul. Umanitatea lor, deși rudimentară, era în felul ei completă. Dar mai este ceva: oriunde s-ar fi deplasat, ei se credeau mutați în Centru. Deși erau lipsiți de aproape orice, aveau enorma cutezanță de a presupune că Totul se ordonează în jurul unei prăjini pe care ei înșiși o înfipseseră în pământ lângă sălașurile lor, că lumea e recreată și scoasă din haos doar pentru că ei practicau un ritual în acest scop. Cunoștințele lor erau, din perspectiva noastră, aproape nule; și totuși aveau convingerea că dețin centralitatea cosmică și sensul ultim al vieții. Cu noi, modernii, care avem atâtea milioane de obiecte și dispozitive dintre cele mai variate, care știm să calculăm vârsta stelelor și a Universului însuși și care trăim în general de două și de trei ori mai mult decât ei, lucrurile stau aproape invers: am ajuns modești, dacă nu umili; sub raport existențial ne vedem marginali într-un Univers indiferent și inuman, pierduți într-o lume al cărei sens nu-l mai pricepem: ne simțim un „fruct al hazardului și al necesității”, cum scria biologul Jacques Monod.¹

Propun să ne reprezentăm în minte acest lung drum parcurs de la primitivii atât de săraci în lucruri, dar atât de bogați în sensuri până la oamenii secolului nostru, dispunând de atâtea lucruri, dar cu atâtea incertitudini privitoare la sensul existenței. Notăm deci,

1. „Știința anulează toate ontogeniile mitice sau filozofice, pe care tradiția animistă, de la aborigenii australieni până la dialecticienii materialști, întemeia valorile, morala, datoriile, drepturile, interdicțiile” (MONOD, 146).

urmărind pas cu pas traseul drumului, pe de o parte uriașa creștere treptată a cunoștințelor și tehnologiilor, pe de alta, drept sunet de fond inevitabil ce acompaniază întreg progresul științei – sentimentul tot mai acut al înstrăinării omului de Tot.

*

Așa fiind, eu cred că *Timaios* al lui Platon se află, tipologic, situat undeva „*nel mezzo del cammin di nostra vita*” – pe la mijlocul acestui lung drum al vieții cu efecte atât de contrare, ce-i drept, drum nu al vieții unui singur om, ca la Dante², ci al vieții omenirii. Pe de o parte, cosmogonia și cosmologia prezentate aici de astronomul *Timaios* din Locri prietenilor lui, Socrate, Critias și Hermogenes, sunt deja știință, oricât de arhaică, și se regăsesc în ADN-ul științei noastre.³ Pe de alta, ceva din mentalitatea acelor primitivi încă supraviețuiește în filigran în dialog. Omul, înțelegem din el, n-a devenit încă un intrus în Tot, ci se crede făcut de zei pe măsura acestuia; sau mai curând, Universul este conceput, chiar dacă nu se mai rotește în jurul „unui țăruiș” de trei metri, totuși în continuare „rotindu-se în jurul” măsurii și al simțului estetic și moral propriu omului, urmându-i omului rețetele frumuseții și adecvării din atelierele sale și din mintea sa. Astfel, un strop din străvechea cutezanță antropocentrică încă subzistă.

Poate că și această poziție aparte, cumva privilegiată, pe *la mijlocul lungului drum*, în punctul unde arhaicul și noul încă se cumpaneau, a contribuit la fascinația pe care a exercitat-o întotdeauna *Timaios*. „Un amestec ca acesta de demnitate sacerdotală și de umor grotesc, de cea mai înaltă abstracțiune și de cel mai larg empirism, de matematică și fantezie nici nu mai existase până atunci și nu a

2. Sunt cele dintâi cuvinte din *Infernul*.

3. Așa au crezut, de exemplu, fizicianul W. Heisenberg și matematicianul A.N. Whitehead. Bertrand Russell, în schimb, a considerat că *Timaios* conține mai multe „prostii” decât se pot găsi în alte scrieri ale sale” (*apud* FRIEDLÄNDER, I, 277, nota 6). Pentru Heisenberg, atomismul și matematizarea naturii, prezente ambele în dialogul lui Platon, constituie o componentă de bază și a fizicii moderne.

mai apărut vreodată. “Iar în istoria științei „nu există, desigur, nici o singură scriere care să fi avut un efect atât de larg și de profund ca *Timaios*” (FRIEDLÄNDER, III, 385). Și, am adăuga, nici locul dialogului în istoria picturii nu-i chiar neînsemnat: în marea și celebra frescă a Școlii din Atena a lui Rafael de la Vatican, Platon, reprezentat în centru, poartă sub brațul stâng o carte inscripționată pe cotor *Timaeus* și arată cu dreapta spre Cer, în vreme ce Aristotel, alături, arată cu dreapta înainte, spre privitor, și poartă în stânga cartea *Eticii*. (E o reprezentare care urmează unei îndelungate tradiții bizantine, probabil începută încă în Antichitate (RIVAUD, *Tim.* 3).) Tradițional așadar, Platon, cu *Timaios*, privește Cerul, în timp ce Aristotel, cu *Etica* – Omul.

Dar de fapt disjunctia radicală de mai sus reprezintă o simplificare scolastică, aproape falsificatoare – cel puțin în ceea ce-l privește pe Platon! În *Timaios*, continuat nemijlocit de dialogul neterminat *Critias*, Platon „privește” atât Cerul, cât și Omul, la care adaugă și examinarea Cetății. Mai precis, atunci când astronomul Timaios le vorbește celorlalți participanți la dialog despre natură, el n-o face de dragul unei cunoașteri pure a acesteia, nici de dragul unei cunoașteri instrumentale, spre a obține putere, ca modernii de după Francis Bacon, și nici măcar cu un interes strict metafizic: scopul lui suprem rămâne *etico-politic*: intenționează să arate că, într-un fel, Universul „se învârte în jurul” omului – al omului individual, pe de o parte, dar și al omului social, al cetății sale ideale, pe de altă parte, și că ordinea cosmică sublimă se oglindește în ordinea comportamentului corect individual și civic, sau, mai bine, că cea din urmă e datoare s-o imite pe cea dintâi, firește, nu înainte de a o înțelege. Fizica astronomului Timaios (care e „vocea” lui Platon), cu tot rafinamentul ei, inclusiv cu matematica pe care o dezvoltă, e concepută să demonstreze, în chip antropocentric („animist”, cum scria Monod), că scopurile Universului și ale omului bun concordă. Cauza este că cele două au fost proiectate împreună de o divinitate binevoitoare și înțeleaptă, care a fabricat Totul după un Arhetip inteligibil în vederea maximului frumos și bine cu putință pentru lucrurile supuse nașterii, devenirii și morții. Așadar, acest „maxim

frumos și bine“ al lui Platon din *Timaios*, aidoma țărșului înfipt de aborigenii australieni în sol, încă părea să le mai conecteze ferm laolaltă pe *cele de sus* cu *cele de jos* (JOHANSEN, 1), pe care, ulterior, dezvoltarea științei avea să le desprindă mereu mai mult unele de altele (și totuși niciodată complet); asta pe măsură ce noi pășeam tot mai departe de origini, după ce am trecut dincolo de „mijlocul drumului vieții noastre“.

*

Acum, dacă ținem cont de aceste considerații, putem explica ușor planul destul de curios al dialogului *Timaios*, care i-a încurcat uneori pe interpreți (PO, 7, Creția–Partenie, 118). În introducere, Socrate le reamintește celor trei gazde, Critias, Timaios, Hermogenes, care i-au fost oaspeți o zi mai înainte și cărora azi el le este oaspete (mai e indicat și un al patrulea personaj, anonim, prezent ieri, dar absent azi, căci bolnav) – le reamintește deci prezentarea unui stat ideal făcută de el în ajun. Le rezumă, în liniile generale, alcătuirea acestui stat și ea se dovedește a fi foarte aproape de constituția cunoscută din *Republica*⁴ – clasa paznicilor separați de restul cetățenilor și educați aparte, existența unei singure ocupații pentru fiecare categorie socială, egalitatea sarcinilor atribuite deopotrivă femeilor și bărbaților, tragerea la sorți a mirilor și miresele în scop eugenic, creșterea copiilor de către stat prin metode meritocratice. La sfârșit, Socrate declară că pe oamenii prezentați în ajun de el doar static și schematic, conform cerințelor rațiunii, ar dori să-i vadă cu mintea căpătând culoare și mișcare, adică intrând în acțiune, mai ales în război. Se vor dovedi ei cei mai buni căpătând „viață“, așa cum prezicea teoria?

4. Interpreții mai noi nu mai consideră că Platon vrea să ne facă să credem că discuția din *Republica* relatată de Socrate ar fi avut loc cu două zile înainte de cea din *Timaios*. Vezi CORNFORD, *Cosmology*, 4–5. De fapt, în *Timaios* Socrate ar fi rezumat o altă discuție despre stat, asemănătoare, dar nu identică cu cea din *Republica*, care astfel n-ar mai trebui atașată trilogiei planificate – *Timaios*, *Critias*, *Hermocrate* (rămas nescris). Totuși, efectul asupra cititorului este că Platon a dorit să legăm introducerea din *Timaios* de *Republica*.

Cererea lui Socrate poate fi îndeplinită de îndată, răspunde mai vârstnicul Critias, căci relatarea de ieri a lui Socrate i-a redeșteptat o amintire din copilărie, de fapt o veche tradiție de familie, transmisă din bunic în nepot. Solon, cel mai celebru dintre „cei șapte înțelepți” și legiuitorul Atenei, dar și înrudit cu familia lui Critias, călătorind cândva în Egipt, ar fi aflat de la preoții din Sais o „istorie adevărată”. Istoria, consemnată în scrierile sacre din temple, era despre un aprig război purtat în urmă cu 9000 de ani între o coaliție condusă de preaputernicul și imens de bogatul regat din Atlantida (insula situată în Oceanul Atlantic, dincolo de Coloanele lui Hercule/Gibraltar) și Atena ancestrală. Or aceasta din urmă – coincidență – era organizată asemănător cu cetatea ideală descrisă anterior de Socrate. Imperiul atlant a fost învins în cele din urmă de coaliția condusă de Atena, dar un mare cutremur și o inundație, ambele catastrofale, au scufundat deopotrivă insula Atlantida în totalitate și o mare parte a pământului Aticii străvechi, astfel încât amintirea eroicului curaj al străbunilor a dispărut din memoria urmașilor îndepărtați ai supraviețuitorilor.⁵ Numai în Egipt (ferit de potop) memoria acelor străvechi fapte a fost consemnată și păstrată cu sfințenie în inscripțiile din temple, de unde a fost recuperată de Solon cu ajutorul preoților și adusă din nou în patrie. Ajunși aici, ne-am aștepta ca Critias să continue istoria de familie, povestind în detaliu cum erau organizate Atlantida și Atena și în ce fel a fost purtat războiul dintre ele. Dar Platon schimbă brusc direcția. Timaios astronomul preia deodată firul discuției și le ține amicilor un lung discurs despre nașterea și alcătuirea Universului și a omului, discurs la prima vedere fără legătură directă cu „istoria atlantă”. Abia în *Critias*, dialogul următor scris ca o continuare la *Timaios*, personajul Critias va relua în detaliu „discursul atlant” de acolo de unde el însuși îl lăsase la începutul lui *Timaios*.

De ce această plasare „în sandvici” a discursului despre Univers între cele două evocări ale „istoriei atlante”? Fiindcă pentru Platon felul în care omul trebuie să trăiască spre a-și împlini vocația (etico-

5. Despre „istoria” Atenei ancestrale și a Atlantidei și, în general, despre mitul Atlantidei, vezi „Nota introductivă” la *Critias*.

politicul) formează deopotrivă *punctul inițial* și *cel final* al preocupărilor sale, tot restul subordonându-i-se, de unde și intercalarea respectivă. În *Republica* (sau discuția precedentă similară pe care a rezumat-o Socrate) s-a descris structura societății ideale și a omului ideal, apoi, de îndată, Critias a pretins că această societate bună nu-i deloc o ficțiune utopică sau o construcție pur rațională, ci a existat efectiv în istoria străveche, ea fiind chiar Atena arhaică, deși ateniunii „moderni” o ignoră; sensul „coincidenței” stă, după cum rezultă apoi din lunga relatare a lui Timaios, în faptul că omul însuși, creatorul societății, a fost construit după un arhetip divin, întocmai ca și Cosmosul (pe care-l imită), și nu la întâmplare. (Prin *Timaios*, scrie Luc Brisson, Platon „întemeiază în natură constituția ideală descrisă în *Republica*” (BRISSESON, *Tim.—Crit.*, 10).) Așadar — reia ideea Critias în dialogul următor (*Critias*), închizând astfel paranteza „naturii” —, în războiul împotriva Atlantidei străvechea Atenă a dovedit prin fapte virtuozitate că tot ceea ce se spusese înainte despre om, societate și Univers — anume că au fost concepute de inteligența divină în modul cel mai bun cu putință — a fost adevărat. Ar fi urmat, pesemne, ultima piesă a trilogiei, *Hermocrate*, unde, poate, am fi aflat despre istoria „adevărată” a unei cetăți originar bune care ar fi decăzut și despre cum s-a petrecut declinul. Dar aceasta e o speculație, căci Platon n-a mai scris niciodată un dialog *Hermocrate*.

Să remarcăm, în subsidiar, că plasarea „în sandvici” a marelui discurs despre natură din *Timaios—Critias* are sens și sub raport literar, fiind foarte de efect, așa cum observase încă din Antichitate retorul și criticul Longinus: cititorului i se stârnește curiozitatea odată cu introducerea „romanului istoric” despre Atlantida; apoi însă e nevoit să-și stăpânească nerăbdarea, având a digera înainte paginile mult mai sobre și mai dificile din discursul astronomului și matematicianului Timaios (CORNFORD, *Cosmology*, 20). Speră intrigatul cititor că, după ce va fi parcurs cu grijă acele pagini, va fi răsplătit cu reluarea „romanului” în *Critias*. Și un timp chiar este. Dar, vai! În momentul culminant al istoriei naratorul amuțește definitiv: Platon nu mai încheie niciodată „discursul atlant”, așa cum renunță și să mai scrie dialogul *Hermocrate*, iar anonimul (al patrulea

CUPRINS

<i>Notă la volumul V</i>			5
TIMAIOS	Introducere	11	Text 43
CRITIAS		131	141
PHILEBOS		161	175
SCRISOAREA A VII-A		257	275
<i>Anexa I</i>			309
<i>Anexa II</i>			311
<i>Note</i>			315
<i>Abrevieri bibliografice</i>			379